

*Бадан А. А.,
кандидат філологічних наук, професор кафедри ділової іноземної мови та перекладу
Національного технічного університету «Харківський політехнічний Інститут»*

*Вовченко К. Є.,
магістр 5 курсу,
освітня програма: Германські мови і літератури (переклад включно)
Національного технічного університету «Харківський політехнічний Інститут»*

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕВЕРБАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У АНГЛОМОВНИХ ТА УКРАЇНОМОВНИХ НОСІЇВ (НА МАТЕРІАЛІ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ)

Анотація. Статтю присвячено дослідженню невербальної комунікації (НБК) у міжкультурному контексті, зокрема порівнянню її проявів у британській та українській художній літературі. Невербальна комунікація є важливим елементом міжособистісного спілкування, що впливає на передачу емоцій, соціальних сигналів і взаємодію між представниками різних культур. Аналіз літературних текстів дозволяє розкрити специфіку невербальних засобів національної комунікації та їхню роль у формуванні культурних моделей поведінки.

Об'єктом дослідження є невербальна комунікація як складова міжкультурного спілкування, її прояви у британській та українській культурах.

Предметом дослідження є порівняльний аналіз невербальної комунікації в українській та англійській художній літературі.

Мета дослідження полягає у аналізі особливостей невербальної комунікації у британській та українській художній літературі та визначенні, як ці особливості пов'язані з національними комунікативними практиками.

Методика дослідження включає порівняльний аналіз, аналіз змісту художніх текстів, якісний аналіз невербальної поведінки персонажів та її відповідності або суперечності їхнім вербальним висловлюванням.

Гіпотеза дослідження: з огляду на відмінності між національними культурами українців і британців, незважаючи на їхню спільну глобальну приналежність до культури трайбалізму, нами висунуто гіпотезу, що українська та британська культури мають суттєві розбіжності у проявах невербальної комунікації. Дослідження підтвердило цю гіпотезу шляхом аналізу британських і українських художніх текстів.

Результати дослідження демонструють, що невербальна комунікація є невід'ємним компонентом культурних практик і має значні відмінності в британській та українській традиціях. Британські персонажі частіше демонструють стриманість, тоді як українські персонажі є більш експресивними. У літературі взаємозалежність і протиріччя між вербальною та невербальною комунікацією відображають культурні особливості міжособистісної взаємодії.

Отримані результати можуть бути корисними для лінгвістів, культурологів, викладачів іноземних мов, а також усіх, хто цікавиться міжкультурною комунікацією. Подальші дослідження можуть бути зосереджені

на вивченні індивідуальних факторів, що впливають на невербальну комунікацію.

Ключові слова: невербальна комунікація, глобальна культура, національна культура, художня література, британська культура, українська культура, жести, міміка, проксемика, паралінгвістика.

Вербальна комунікація (ВК) є основною формою спілкування, що передбачає використання мови для передачі інформації. Вона охоплює як зовнішній чуттєвий аспект (чутні звуки, видимі літери), так і внутрішній значеннєвий зміст. Однак спілкування не обмежується лише словами: невербальна комунікація (НБК) є одним із ключових аспектів міжособистісної взаємодії, який значною мірою впливає на процес обміну інформацією між людьми. Вона містить у собі широкий спектр засобів, таких як жести, міміка, постава, просторове розташування, контакт очей, інтонація голосу та інші невербальні елементи, які доповнюють або замінюють вербальне спілкування. Невербальні сигнали можуть нести як когнітивний, так і емоційний зміст, забезпечуючи глибше розуміння емоційного стану, настрою чи намірів співрозмовника.

Американський психолог Пол Екман і його послідовники зазначали, що невербальна комунікація, хоча й є ключовим елементом спілкування, не завжди підпорядковується універсальним законам. Як зазначено в наукових дослідженнях, хоча існують універсальні емоційні вирази (радість, смуток, огида, гнів, страх, зневага та здивування), жоден набір рухів тіла не може однозначно передавати конкретну емоцію чи значення у всіх культурах. Отже, інтерпретація невербальних сигналів залежить від контексту: культурних, соціальних, ситуативних та індивідуальних чинників» [1]. Цей факт підкреслює важливість розуміння невербальної комунікації як феномену, тісно пов'язаного з середовищем і обставинами, у яких вона виникає. Ми згодні з тим, що невербальні сигнали нерозривно пов'язані з контекстом, у якому вони проявляються, і значення таких сигналів значною мірою залежить від середовища, обставин і культурних норм. Наприклад, навіть такий універсальний жест, як посмішка, не завжди слід інтерпретувати позитивно. Вона може мати різні значення в різних культурах і залежати від конкретної ситуації навіть у межах однієї культури.

Дуже влучно у своїй праці зауважила І. Ковалінська: «... невербальну мову іншої країни необхідно вивчати так само, як і словесну» [2, с. 14]. І це дійсно так, адже хибне трактування жестів, міміки чи інших невербальних сигналів може призвести до серйозних непорозумінь навіть за умови досконалого володіння мовою.

Розуміння ролі НВК допомагає краще сприймати та інтерпретувати повідомлення, сприяє розвитку міжособистісних відносин і є необхідним для ефективної взаємодії в різних соціальних, професійних і культурних контекстах.

Питання невербальної комунікації вивчалось багатьма дослідниками, і в рамках цієї теми Ф. Бацевич [3] запропонував дуже детальну та систематизовану класифікацію невербальних засобів спілкування, яка є однією з найбільш визнаних у науковому середовищі. Він поділяє невербальні засоби спілкування на акустичні, оптичні, тактильно-кінестетичні, ольфакторні та темпоральні.

За нашими спостереженнями, невербальна комунікація може існувати окремо від вербальної, а от вербальна завжди супроводжується невербальною. У гармонійній взаємозалежності невербальні засоби підтверджують або підсилюють зміст сказаного (наприклад, посмішка під час висловлювання радості). Водночас протиріччя між ними, коли вербальна та невербальна інформація суперечать одна одній (наприклад, слова згоди, вимовлені зі скептичним тоном), можуть створювати двозначність або напругу в комунікації.

«Такі поняття, як конгруентність і неконгруентність, хоча й частіше використовуються у точних науках, відіграють важливу роль у дослідженні взаємодії вербальної та невербальної комунікації. Вони допомагають визначити ступінь узгодженості або, навпаки, суперечливості між мовними та немовними сигналами в процесі спілкування. Конгруентна комунікація передбачає, що мовець висловлює не лише свої думки, а й емоції, які супроводжують і підтверджують ці думки» [4]. Наприклад, якщо людина каже: «Я щасливий», і при цьому посміхається, створює узгоджене враження, яке підсилює довіру до сказаного. Конгруентність сприяє ясності комунікації, адже коли ВК і НВК працюють узгоджено, адресат легше сприймає та розуміє повідомлення.

Неконгруентність, навпаки, виникає, коли між ВК і НВК є протиріччя. Це може призводити до змішаних сигналів і ускладнювати розуміння повідомлення. Наприклад, якщо хтось каже: «Я дуже радий вас бачити» холодним тоном і без посмішки, адресат може засумніватися в щирості цих слів. Неконгруентність може сигналізувати про приховані емоції, неправдивість чи дискомфорт, які вербальні засоби намагаються приховати.

У літературних творах взаємозалежність та протиріччя між вербальною та невербальною комунікацією часто використовуються для підкреслення прихованих емоцій, напруги чи внутрішнього конфлікту персонажів. Роман Джона Фаулза «*The Collector*» [5] є яскравим прикладом того, як ці два аспекти комунікації взаємодіють і створюють різноманітні контексти. У цьому творі автор вдається до поєднання вербальних і невербальних сигналів, іноді підкріплюючи їх, а іноді – ставлячи в пряме протиріччя, що дозволяє відтворювати внутрішні переживання та психологічні трансформації героїв. Через призму цього абсурдного та трагічного сценарію Фаулз досліджує психологічні аспекти людських взаємин, зокрема, як комунікація,

вербальна та невербальна, може бути спотворена та використана для маніпуляцій. Ось кілька конкретних прикладів, що ілюструють ці динаміки, де вербальні та невербальні сигнали можуть як підтверджувати, так і суперечити один одному:

1. Міранда каже, що хоче бути друзями, але насправді боїться Фредеріка. Вона намагається запевнити його, що їхні стосунки можуть бути дружніми, закликаючи його розслабитися та забути про її статі: «*It's not a little thing. It's terrible that you can't treat me as a friend. Forget my sex. Just relax*» [5, с. 31] – «Це не дрібниця. Так жахливо, що ти не можеш сприймати мене як друга. Забудь про мою статі. Просто розслабся» [6, с. 77]. Проте її невербальна поведінка не відповідає її словам: «*But then she wouldn't sit by me again. She leant against the wall reading another book*» [5, с. 31] – «Але відтак вона вже не стала сидіти близько біля мене. Вона прихилилася до стіни і стала читати іншу книжку» [6, с. 77]. Вона відходить від нього і більше не сідає поруч, що свідчить про її реальний страх і напругу, котрі приховуються за словами.

2. Міранда показує карикатуру, який вона намалювала з чоловіка, нібито намагаючись пожартувати, але її невербальна поведінка вказує на те, що вона робить це, щоб приховати власний страх, а не тому, що справді знаходить ситуацію смішною: «*I'd spent the afternoon doing a strip cartoon of him. The Awful Tale of a Harmless Boy. Absurd. But I have to keep the reality and the horror at bay. He starts by being a nice little clerk ends up as a drooling horror-film monster. When he was going I showed it to him. He didn't laugh, he simply looked at it carefully. «It's only natural,» he said. He meant, that I should make such fun of him*» [5, с. 93] – «Від обідньої пори я малювала комікси про нього: «Жахлива історія про безкривдного хлопчика». Абсурдні. Але мені треба було якось опанувати власну реальність і свій жах. На першій картинці – милий маленький клерк, а на останній – слиняве страховисько з фільму жахів. Коли він збирався йти, я йому їх показала. Він не сміявся, але все уважно подивився. – Ну так, це природно, – сказав він. Маючи на увазі природність того, що я з нього так збиткуюся» [6, с. 229].

3. Міранда намагається заспокоїти Фредеріка після сварки. Вона вибачається перед ним, виражаючи своє каяття словами: «*I went to him and said I was sorry and held out my hand, but he wouldn't take it*» [5, с. 86] – «Я підійшла до нього, перепросила, простягла йому руку, але він її не потис» [6, с. 212]. Вона усвідомлює, що завдала йому болю: «*I knew I'd hurt him, I know he deserves to be hurt, but there it is. I've hurt him*» [5, с. 86] – «Я розуміла, що його образила, що він на це заслужив, але така річ. Я його образила» [6, с. 212], і розуміє, що її вчинок, хоча і обґрунтований в контексті їхніх стосунків, має наслідки для емоційного стану чоловіка. Вона намагається відновити гармонію, простягнувши руку, але він відмовляється її взяти, що демонструє його внутрішній біль і гідність: «*It was queer; he really had a sort of dignity, he was really hurt (perhaps that was it) and showing it*» [6, с. 86] – «Чудася, у нього і справді є своєрідна гідність, він справді образився (мабуть, річ була в цьому) і демонстрував це» [6, с. 212].

Невербальна відповідь Фредеріка, коли він відмовляється прийняти вибачення, підсилює відчуття його гідності та болю, що не збігається з її спробами примирення. Вона тягне його за руку і садить на місце, що, хоч і є актом примирення, але також вказує на певну грубість та елементи контролю: «*So I took his arm and made him sit down again, and I said, I'm going to tell*

you a fairy story» [5, с. 86] – «Тож я взяла його за руку і посадила назад. Сказала: – Зараз розповім тобі казку» [6, с. 212]. Це підтверджує, що, попри її слова вибачення, її дії все ще не повністю сприяють емоційному відновленню стосунків, адже вона виявляє домінування через фізичний контакт. Цей уривок показує напругу між вербальними й невербальними сигналами, де вибачення, хоч і висловлене словами, не здатне повністю змінити емоційну атмосферу. Фредерік не приймає вибачень Міранди, що підкреслює, як важливою є щирість у невербальній поведінці для того, щоб відновити довіру.

Як вже згадувалося раніше, вербальна та невербальна комунікація значною мірою залежать від культурного контексту, у якому вони функціонують. Нань Ліптротт класифікує глобальні культури на «трайбалістичні, колективістські та плюралістичні/індивідуалістські» [7]. Водночас, навіть серед культур, що належать до однієї категорії, можуть спостерігатися значні відмінності у способах комунікації. Основою для інтерпретації цих відмінностей може бути різниця між глобальними, національними та індивідуальними культурами комунікантів. В нашому дослідженні ми розглядаємо різні національні культури, не торкаючись індивідуальних. Так, українська та британська культури, попри те, що обидві належать до глобальної культури трайбалізму, залишаються окремими національними культурами зі своїми специфічними комунікативними практиками, які демонструють суттєві розбіжності.

У науковій статті «Англійська та українська невербальна комунікація: порівняльний аспект» [8] автори ґрунтовно аналізують ключові відмінності між невербальними засобами спілкування у британській та українській культурах. Вони детально розглядають такі аспекти, як міміка, жести, зоровий контакт, дистанція між співрозмовниками, особливості голосу, ставлення до часу та фізичний контакт. Ця робота є цінним джерелом для нашого дослідження, оскільки її висновки дають змогу теоретично обґрунтувати порівняльний аналіз невербальної комунікації у художній літературі. Проаналізувавши дану працю, можна стверджувати, що її положення значною мірою узгоджуються з нашим дослідженням відмінностей між англійською та українською невербальною комунікацією у художній літературі. Роман «*A Short History of Tractors in Ukrainian*» [9] Марини Левицької містить багато прикладів, які демонструють характерні відмінності між цими культурами. У творі розкриваються сімейні стосунки, культурні суперечності, а також особливості невербального спілкування між українськими та британськими персонажами.

По-перше, у статті наголошується, що «англійська невербальна комунікація є значно більш стриманою та консервативною щодо міміки й жестів, тоді як українська характеризується експресивністю та емоційною відкритістю» [8]: «*I modulate my voice carefully, to conceal any signs of disapproval, like a worldly-wise adult dealing with a love-struck adolescent*» [9, с. 7] – «Я обережно зміню свій голос, щоб приховати будь-які ознаки осуду, як досвідчена доросла людина, яка має справу з закоханим підлітком» (переклад автора). Або ж «*Big Sister's groomed eyebrows quiver*» [9, с. 13] – «Доглянуті брови старшої сестри тремтять» (переклад автора). Ці приклади ілюструють типовий британський стиль спілкування – контроль над емоціями, стриманість у міміці та жестикуляції навіть у важливих розмовах. Натомість поведінка українських персонажів зображується набагато експресивнішою: «*She exploded into our lives*

like a fluffy pink grenade, churning up the murky water, bringing to the surface a sludge of sloughed-off memories» [9, с. 7] – «Вона вибухнула в нашому житті, як пухнаста рожева граната, розбурхавши каламутну воду, витягнувши на поверхню осад втрачених спогадів» (переклад автора). Цей опис перегукується із загальною характеристикою української невербальної комунікації, де емоції відкрито виражаються через жести та міміку.

По-друге, дослідники зазначають, що «...британці тяжіють до збереження особистого простору та дотримуються значно більшої дистанції, уникаючи надмірної фізичної близькості, тоді як українці більш відкриті до контакту» [8]. Це підтверджує відмінності у гаптиці: у британській культурі фізичний контакт мінімізується, тоді як в українській обійми, дружні поплескування чи дотики є більш поширеними. Наприклад, зустріч двох сестер у кафе супроводжується мінімальним фізичним контактом: «*Cautiously, we lean forward and each peck the air at the side of the other's cheek*» [9, с. 149] – «Обережно ми нахилиємося вперед і кожна імітує поцілунок, насправді не торкаючись щік іншої» (переклад автора). Повітряний поцілунок – типовий англійський жест для вітання та прощання, який дозволяє зберегти особистий простір: «*We all shake hands and put on an unconvincing display of cheek-pecking*» [9, с. 62] – «Ми всі потискаємо руки та непереконливо імітуємо поцілунок у щіки» (переклад автора). Британці тяжіють до збереження дистанції, тоді як українці природно її скорочують: «*She smiles with satisfaction, as though she is personally responsible for this literary masterpiece, and kisses him on the nose*» [9, с. 62] – «Вона усміхається з задоволенням, ніби цей літературний шедевр – її особиста заслуга, і цілує його в ніс» (переклад автора).

Також важко не погодитися з твердженням, що «у Британії люди звикли спілкуватися стримано й майже беземоційно, тоді як в Україні розмова супроводжується гучністю та виразною емоційністю» [8]. Це свідчить про різні підходи до паралінгвістики: британці зазвичай дотримуються рівного тону, мінімально змінюють інтонацію: «*I keep my voice steady, but rage burns in my heart*» [9, с. 8] – «Я зберігаю голос спокійним, але в серці палає лют» (переклад автора). Тоді як українці активно використовують варіації голосу для вираження ширшого спектру емоцій: «*«Me too! Me too! Take me too!» His voice thick, strangled; his limbs rigid, as though gripped by a convulsion*» [9, с. 10] – «Мене теж! Мене теж! Візьми й мене!» – його голос низький, здавлений; його кінцівки затверділи, ніби їх схопила судорога» (переклад автора).

Висновки. Проведене дослідження дозволило підтвердити висунуту гіпотезу: особливості невербальної поведінки персонажів англійських та українських літературних творів відображають культурні відмінності між британською та українською традиціями комунікації. Співставлення художніх текстів показало, що невербальна комунікація не є універсальною, а тісно пов'язана з національними особливостями спілкування, соціальними нормами та світоглядом.

Аналіз літературних творів довів, що невербальна комунікація є важливим елементом міжкультурного спілкування, а її особливості значною мірою залежать від національної культури. Відмінності у невербальній поведінці британських та українських персонажів, зафіксовані в художніх текстах, підтверджують, що комунікативна поведінка людини формується під впливом культурних традицій, соціальних норм і історичного контексту.

Окрім того, результати дослідження відкривають перспективи для подальшого аналізу невербальної комунікації вже на рівні індивідуальних культур. Кожна людина має свій унікальний характер, виховання, цінності, освіту та життєвий досвід, що впливає на її комунікативну поведінку. Подальші дослідження можуть бути зосереджені на вивченні особистісних факторів, які впливають на невербальну комунікацію, а також на тому, як індивідуальні особливості змінюють традиційні національні моделі спілкування.

Література:

1. Nonverbal communication. Paul Ekman Group URL: <https://www.paulekman.com/nonverbal-communication/> (дата звернення: 25.01.2025).
2. Ковалинська І. В. Невербальна комунікація. Київ, 2014. 289 с.
3. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ, 2004. 344 с.
4. Communication: The Importance of Congruent Communication. URL: <https://fsquest.oucpr.org/2015/key-concepts/empathy/the-importance-of-congruent-communication/> (дата звернення: 28.01.2025).
5. Fowles J. The Collector : a novel. Reprint Society, 1964. URL: https://www.kkoworld.com/kitablar/con_faulz_kolleksiyachi-eng.pdf (дата звернення: 29.01.2025).
6. Фаулз Д. Колекціонер : роман / пер. з англ. Г. Яновської ; худ. Г. Капустенко. Харків, 2015. 304 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/John_Robert_Fowles/Kolektsioner.pdf (дата звернення: 29.01.2025).
7. Leaptrott N. Rules of the Game: Global Business Protocol. 1996. 347 p.
8. Барліт Л. М., Остапенко С. А., Удовіченко Г. М. Англійська та українська невербальна комунікація: порівняльний аспект. Інтеллект. Особистість. Цивілізація. 2024. № 1(28). С. 58–70. DOI: 10.33274/2079-4835-2024-28-1-58-70.
9. Lewycka M. A Short History of Tractors in Ukrainian. 2006. 336 p. URL: <https://api.freepdfconvert.com/d/vgya0tni5j7lqasro3exuvffvspn v3ga> (дата звернення: 06.02.2025).

Badan A., Vovchenko K. Comparative characteristics of non-verbal communication of native speakers in English and Ukrainian (based on fiction novels)

Summary. The article has been devoted to the study of nonverbal communication in an intercultural context,

particularly the comparison of its manifestations in British and Ukrainian fiction novels. Nonverbal communication is a crucial element of interpersonal interaction, influencing the transmission of emotions, social signals, and interactions between representatives of different cultures. The analysis of literary texts helps reveal the specifics of national nonverbal communication and its role in shaping cultural behavior models.

The object of the study is nonverbal communication as a component of intercultural interaction, its manifestations in British and Ukrainian cultures.

The subject of the study is a comparative analysis of nonverbal communication in Ukrainian and English fiction novels.

The aim of the study is to analyze the features of nonverbal communication in British and Ukrainian fiction novels and to determine how these features are related to national communicative practices.

The research methodology includes comparative analysis, content analysis of literary texts, and qualitative analysis of characters' nonverbal behavior and its alignment or contradiction with their verbal expressions.

Research hypothesis: given the differences between Ukrainian and British national cultures, despite their shared global affiliation to tribal culture, we hypothesized that Ukrainian and British cultures have significant differences in their manifestations of nonverbal communication. This hypothesis was confirmed through the analysis of British and Ukrainian literary texts.

The study results demonstrate that nonverbal communication is an integral part of cultural practices and has significant differences in British and Ukrainian traditions. British characters tend to exhibit more restraint, whereas Ukrainian characters are more expressive. In literature, the interdependence and contradictions between verbal and nonverbal communication reflect cultural characteristics of interpersonal interaction.

The obtained results may be useful for linguists, cultural studies scholars, foreign language teachers, and anyone interested in intercultural communication. Further research could focus on individual factors influencing nonverbal communication.

Key words: nonverbal communication, global culture, national culture, fiction novels, British culture, Ukrainian culture, gestures, facial expressions, proxemics, paralinguistics.